

Черниш Маріанна Олегівна
кандидат культурології,
доцент кафедри рисунка та живопису
Київського національного університету
технологій та дизайну
mery-cherry@rambler.ru

КУЛЬТУРНЕ РІЗНОМАНІТТЯ: ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Статтю присвячено дослідженню тенденцій збільшення культурного різноманіття у світі, яке глобалізується через призму етнічної ідентичності та національної ідентифікації у контексті критичного розгляду соціально-конструктивістської, постструктуралістської, нарративної концепції культур та їхніх етнічних складових (на прикладі праць В. Тишкова, С. Бенхабіб).

Ключові слова: глобалізація, культурна ідентичність, етнос, нація, система цінностей.

Черныш Марианна Олеговна, кандидат культурологии, доцент кафедры рисунка и живописи Киевского национального университета технологий и дизайна

Культурное разнообразие: этнонациональный аспект

Статья посвящена исследованию тенденций увеличения культурного разнообразия в мире, которое глобализируется через призму этнической идентичности и национальной идентификации в контексте критического рассмотрения социально-конструктивистской, постструктуралистской, нарративной концепций культур и их этнических составляющих (на примере трудов В. Тишкова, С. Бенхабиб).

Ключевые слова: глобализация, культурная идентичность, этнос, нация, система ценностей.

Chernysh Marianna, PhD in Cultural Studies, associate professor of the drawing and painting chair, Kyiv National University of Technologies and Design

Cultural diversity: ethnonational aspect

In recent decades and studies of cultural identification processes there have been a departure from the interpretation of identity as a predominantly national and ethnic transition and the review of its position in the light of the Other and the phenomenon of multiple and relative, which has no ethnic priority. This approach correlates with the rejection of Primordial understanding of ethnicity and nation as inherently decaying. With its advantages and being fruitful heuristic in political science sense, it leads to paradoxical culturological consequences.

The article is a researching of the trends of increasing cultural diversity in a globalized world through the prism of ethnic identity and national identity.

Object of study is the review the trends increasing cultural diversity in a globalized world in the context of poststructuralist and socio-constructivist critical consideration and narrative ethnic cultures and their components (according to works of S. Benhabib & V. Tishkov).

Subject of research is the ethno-national aspect of cultural diversity.

In his famous work "Claims cultures", Salem Benhabib views culture as a complex conglomerate of discourses, constantly modified over time. So, "cultures are the set of elements of human activity on thinking and representation, organization and interpretation of reality, which splits into parts, conflicted by their narratives" [2, p. XLXII].

We can agree with this approach in political and sociological sciences, but we absolutely disagree with it in the cultural sciences. First of all the "conflict narratives and self-identifications" certainly are in modern culture, the most of them are the result of broader cultural processes, particularly those experiencing cultural sphere under the influence of globalization.

However, the condition of the possibility of the unification is the deep common value foundation of local groups or ethnic groups, which have the experience of the unification. The unity of national culture is a result of the dual process. It forms the influence of unify cultural policy, determined by the communication needs of society and focused on the formation and consolidation of the nation conscious work of its intellectual elites. The necessity of the forming of a national unity generates future efforts of the national intellectual elite in the development and dissemination of national idea as the idea of the existence of the nation. Therefore, national identification, opposed to ethnic one, demands reflection, which means a conscious choice is cultural, ideological, and value-semantic and symbolic, and then – political.

Summarizing the above-said information, we have made such conclusions. Contrary to popular poststructuralist, "social-constructivist" and "narrative" understanding of the culture of ethnic and national component of the object of cultural studies cannot be ignored, it is defined as fiction and negative merely on the ground that the same culture transformed under the influence of globalization.

Key words: globalization, cultural identity, ethnic group, a nation, a system of values.

У дослідженнях процесів культурної ідентифікації останніх років помічений відхід від трактування ідентичності як національної та етнічної, перехід на позиції її розгляду через призму Іншого та як явища множинного і відносного, в якому етнічна культура не має пріоритету. Такий підхід корелює з відмовою від примордіалістського розуміння етносу та нації та міститься у працях останніх десятиліть.

Метою статті є дослідження тенденцій збільшення культурного різноманіття у глобалізуючому світі через призму етнічної ідентичності та національної ідентифікації.

Об'єкт дослідження: в контексті критичного розгляду постструктуралістських, соціально-конструктивістських, нарративних концепцій культур та їхніх етнічних складових (на прикладі праць С. Бенхабіб і В. Тишкова) розгляд тенденцій збільшення культурного різноманіття у глобалізованому світі.

Предмет дослідження: культурне різноманіття – етнонаціональний аспект.

У праці "Домагання культур" Сейла Бенхабіб розглядає культуру як складний конгломерат дискурсів, постійно модифікуючих у часі. Оскільки "культури являють собою сукупність елементів людської діяльності по осмисленню і репрезентації, організації та інтерпретації дійсності, яка розколюється на частини, які конфліктує між собою нарративами" [2, XLXII], – робить висновок С. Бенхабіб, – вони "не мають чітких меж". Тим самим автор ставить під сумнів "чистоту", єдність і цілісність будь-яких культур і саму "можливість ідентифікувати їх як осмислено окремі цілісності" [2, XLXII].

Можемо погодитися з даним підходом у соціологічному та політологічному сенсах, проте абсолютно неможливо – з урахуванням культурологічного аспекту даної проблеми. По-перше, "самоідентифікації та конфлікти нарративів", безсумнівно, мають місце в сучасних культурах, які є наслідком ширших культурних процесів, а саме тих, які зазнає культурна сфера під впливом глобалізації (відображені в поняттях фрагментації та фрагментації (в тому сенсі, який надає їм Дж. Розенау [17])).

Сучасний стан культури у значній мірі визначається процесами (за словами Ентоні Гідденса), за яких "ми продовжуємо говорити про націю, традиції, сім'ї, природу, таким чином, ніби вони не змінилися. Насправді процеси змінилися внутрішньо, залишаючись незмінними зовні. Це відбувається не тільки в Сполучених Штатах, Великобританії або Франції, але майже повсюдно" [6].

Характеризуючи нинішнє з позицій впливу глобалізації на етнонаціональне буття, В. Кремень та В. Ткаченко відзначають, що "актуалізація проблеми ідентичності є, власне, зворотною стороною нестримного і неоднозначного процесу глобалізації, який, з одного боку, радикально вторгається в наше сьогодення, руйнуючи та підпорядковуючи традиційний спосіб життя, а з іншого боку – спонукає, направляє до наявних і породження нових резервів соціального існування людства" [7, 11]. Іншими словами, ми живемо в час, коли етнічне різноманіття все більше набуває рухливого та складного характеру. Однак, чи означає така його рухливість і складність скасування етнічних та національних культур як явищ, – як стверджує С. Бенхабіб, слідом за іншими представниками постпостмодерної парадигми? Чи означає це, що серед колізій дискурсивних самоідентифікацій особистості розчиняється і зникає ідентифікація етнонаціональна – внаслідок її розмивання до зникнення визначеності та ознак етносу і нації?

На наш погляд, позитивна відповідь на це питання буде помилковою. Для обґрунтування цієї позиції необхідно звернутися до трансформації розуміння етносу як явища.

У середині минулого століття, період падіння СРСР, в етнології та культурології практично панував примордіалістський підхід до розуміння етносу, відповідно до якого етнос розглядається як об'єктивна даність. У домінуючій на той час школі Ю. Бромлея [4] етнос розглядався як сукупність людей на певній території, що мають не тільки загальні риси, але відносно стабільні особливості культури, включаючи мову, а також володіють усвідомленням своєї єдності та відмінності від інших. Примордіалістських позицій у тлумаченні етнічності дотримуються сьогодні багато дослідників у різних країнах світу – Е. Сміт, У. Коннор, К. Гірц.

Інший варіант тієї ж примордіалістської парадигми демонструє ще в першій третині минулого століття культурно-мовний або конфігураційний підхід, представлений роботами лінгвіста та етнолога Е. Сепіра [18] і його послідовників. У рамках цього підходу, близького до позиції українського філософа і лінгвіста О. Потебні [12], який визначає роль у формуванні внутрішнього світу та ментальних особливостей людини, відводиться мові. Мова, як доводить О. Потебня, є єдиною можливим способом мислення світу та самоусвідомлення самого себе. Кожна мова структурує світ особливим чином.

З розвитком еволюції уявлення про етнос і етнічне, що тривало впродовж минулого століття, акценти дослідницької уваги все більше зміщувалися в бік посилення значущості суб'єктивної активності в її взаєминах з етнічним і суб'єктивного етнічного самовизначення особистості. Такий підхід на пострадянському просторі нині демонструє В. Тишков [13]. Близькі до його позицій С. Бенхабіб, Р. Брубейкер [5] та ін. Підхід цей цілком співзвучний світоглядним пошукам сучасності, проте не є виправданим і обґрунтованим із позицій культурологічного дослідження.

Незважаючи на концептуальне заперечення існування етносу як об'єктивної даності, В. Тишков визнає факт того, що будь-яка етнічна спільність, тому і є спільністю, що всі її представники мають щось спільне. Як підкреслює В. Тишков, до цього загального відносяться: назва спільності і елементи, властиві її культурі, міф про спільне походження і загальна історія, її члени асоціюють себе з особливою територією і мають почуття солідарності [13, 60]. Навіть виражена тенденція до заперечення існування етносу як культурного явища, культурні кордони і визначальні риси якого історично нестабільні, не спростовує факту існування культурної єдності етносу. І це єдність (за В. А. Тишковим), виражається в загальному: організації простору (ритуальному, архітектурно-побутовому, художньо-естетичному та ін.), організації часу, що проявляється, в тому числі, у ставленні до предків, особливою системою спорідненості (шлюбних обрядах, способах організації сім'ї і т.д.), відображених у певній символічній системі, в основі якої – ціннісна складова. Своєрідна система цінностей, яка і виражає її знаково-символічний код, як у багатьох роботах зазначає Т. А. Метельова [8], є визначальними для конститування тієї чи іншої культури. У різних народів ціннісні уявлення можуть бути різними настільки, що те, що оцінюється одним співтовариством як позитив, іншим може сприйматися як негатив. Морально обов'язкова вимога одного етносу, в іншого може вважатися аморальною. Це також емпіричний факт.

Сьогодні аксіоматичним є те, що особливості культурного середовища, в якому формується особистість, накладають свій відбиток на її психологічні та ментальні особливості. Такий вплив здійснюється, перш за все, через органічне засвоєння людиною притаманних культурному середовищу форм і способів сприйняття світу. Таке засвоєння ціннісних і символічних форм та норм називається процесом інкультурації особистості. Його медіаторами виступають речники знаково-символічного коду культури – культурно оформлені предмети, сакрально насичені ситуації, навіть елементи побуту, буденності, властиві для даної культури. Вони ретранслюють ціннісну складову культури за допомогою включення людини у "спілкування" з ними і оперування ними, формують певну ціннісно-символічну форму його світосприйняття. Як зазначає В. Тишков, "символічна сторона матеріальних предметів дозволяє зрозуміти природу людської поведінки та мислення. Артефакти, створені суспільством, можуть розглядатися так само, як слова в мові народу, або ж складові елементи в системі комунікацій" [13, 86]. Закономірно виникає питання: чи не таке артефіковане, культурно організоване на всіх рівнях (перш за все побутовому) середовище є етнічним середовищем?

Дитина від народження, як справедливо підкреслювали О. Потебня та Е. Сепір, за допомогою засвоєння мови та побутових звичок батьків несе на собі ознаки високої культури і те, що видається забобонами, завдяки бабусиним казкам і життєвій мудрості дідусів, завдяки участі та певним чином організованих локальних екзистенціальних подій – весілля, похорони, відзначення народження або обрядів ініціації (того ж хрещення) – засвоює відповідні глибинні, сакральні, ціннісні і символічні основи свого оточення. Таким чином формується як особистість, що належить до певного культурного соціуму. Навіть у самому деетнізованому та мультикультурному середовищі бракуватиме такої сім'ї, в якій відсутні сліди певних звичаїв, забобонів, сімейних, культурним чином оформлених переказів, міфів і символіки.

Таким чином, найближчим ціннісно-символічним простором особистості, її природним культурним простором є простір етнічний. Етнос є вихідною і самодостатньою одиницею, з якої людина може ідентифікувати себе або не ідентифікувати, проте до якої належить за своїм культурним походженням-формуванням. Етнос – носій культурної визначеності. Етнічну приналежність не обирають – вона сама формує людину від народження, формується з вихованням. Отже, говорити про зникнення етносу, доводити неможливість його існування як об'єктивної даності дещо передчасно і фактологічно та методологічно неправильно.

Людина від народження оточена певним культурно-етнічним середовищем. Це не залежить від того, як широко простягаються її межі: чи обмежується вона сімейним колом або родиною одного з батьків, або ж має більш широкі рамки та в ідеалі поєднується з національною спільнотою.

Варто згадати про відмінності між етнокультурною ідентифікацією та національною ідентичністю. У цьому контексті для нас важливими є положення, що містяться у працях Е. Балібара та І. Валлерстайна, в тому числі в роботі "Раса, нація, клас: двозначні ідентичності" [1], а також близькі до них позиції О. Бочковського [3] та деяких сучасних українських націоналістів, наприклад, В. Кременя та В. Ткаченко. За словами Е. Балібара та І. Валлерстайна, "жодна нація не має етнічної бази від природи, нації купуються" [1, 112]. Таку ж думку продовжують В. Кремень і В. Ткаченко: "Соціокультурне ядро країни та її цивілізаційну сутність складають, перш за все, люди, які не мислять себе поза історичним досвідом свого народу" [7, 14].

Звернемо увагу, що формування націй збігається за часом з переходом до індустріального розвитку, економічні та виробничі потреби якого викликають до життя посилення різноманітних зв'язків у межах певного простору, що веде до гомогенізації самого простору. За словами В. Кременя і В. Ткаченко, "функція національної ідентичності полягає в прагненні "гомогенізувати" населення країни, зробити його

однорідним і консолідованим, пройняти загальними інтересами та уявленнями про "спільності долі". Визначальними характеристиками стають: мова, моральні норми й цінності, історична пам'ять та релігія, міф про спільних предків і уявлення про рідну землю" [7, 184]. Під час такої уніфікації в індустріальний час культура провідного етносу поглинає і підпорядковує інші, при цьому сама збагачується іноетнічними та локальними варіаціями власного знаково-символічного коду, який стає загальним кодом нації.

Умовою можливості уніфікації є глибинна спільність ціннісної основи локальних груп або етносів, що зазнають уніфікації. Єдність національної культури є наслідком подвійного процесу, формує вплив уніфікаційної культурної політики, викликаной до життя комунікативними потребами суспільства та спрямованої на формування і консолідацію нації, свідому роботу її інтелектуальної еліти. Саме необхідність формування національної єдності породжує зусилля інтелектуальної еліти майбутньої нації щодо розробки та поширення національної ідеї як ідеї існування нації. Тому національна ідентифікація, на відміну від етнічної, вимагає рефлексії, а отже, свідомого вибору – культурного, світоглядного, ціннісного і знаково-символічного, а вже потім – політичного.

Таким чином, нами представлена авторська динстинкція етносу та нації, сформульована з позицій культурологічного підходу. Усупереч поширеному розумінню постструктуралістської, соціально-конструктивістської та наративної культури (за С. Бенхабіб і з таким трактуванням солідарний В. Тишков) етнічна та національна складова предмета культурологічного дослідження не може бути ігнорована, яка визначається як фікція та негативна тільки тому, що самі культури трансформуються під впливом процесів глобалізації. Навпаки, як переконливо доводять дослідження грандів глобалістики [11; 14-17] та зібраний ними величезний фактичний матеріал, етнічна та національна ідентифікації не в меншій мірі, ніж локальні і мережеві демонструють сучасну тенденцію до посилення. Навряд чи така тенденція є випадковим і побічним ефектом процесів глобалізації в сфері культури. Скоріше, варто розглядати її як певний показник особливої культурної значущості феноменів національного та етнічного для особистісних ідентифікацій у сучасному світі.

Література

1. Балибар Э. Раса, нация, класс. Двусмысленные идентичности / Э. Балибар. – М.: Логос-Альтера, 2003. – 272 с.
2. Бенхабиб С. Притязания культуры. Равенство и разнообразие в глобальную эру / С. Бенхабиб; пер. с англ.; под. ред. В.И. Иноземцева. – М.: Логос, 2003. – 350 с.
3. Бочковський О. Вступ до націології / О. Бочковський. – Мюнхен: УТП, 1992. – 420 с.
4. Бромлей Ю. Очерки теории этноса / Ю. Бромлей; изд. 2-е доп. – М.: Издательство ЛКИ, 2008. – 440 с.
5. Брубейкер Р. Этничность без групп / Р. Брубейкер; пер. с англ. И. Борисовой. – М.: ИД "Высшая школа экономики", 2012. – 408 с.
6. Гідденс Е. Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя / Е. Гідденс; пер. з англ. Н. П. Поліщук. – К.: Альтерпрес, 2004. – 100 с.
7. Кремень В. Г., Ткаченко В. М. Україна: ідентичність у добу глобалізації (начерки міждисциплінарного дослідження / В. Г. Кремень, В. М. Ткаченко. – К.: Знання, 2013. – 415 с.
8. Метельова Т. О. Національна ідентифікація в українському та європейському вимірах / Т. О. Метельова // Україна в Європі: контекст міжнародних відносин; за ред. д.і.н., проф. А.І. Кудряченка. – К.: Фенікс, 2011. – С. 118–129.
9. Метельова Т. О. Культура глобалізованого світу: на шляхах збереження плюралізму. Передмова до монографії / Т. О. Метельова // Родинна обрядовість: трансформація та архетипові мотиви весільної обрядовості Середньої Наддніпряни. – К.: НАКККіМ, 2010. – С. 4–12.
10. Метельова Т. О. Самоідентифікація українців: культурний і соціальний виміри / Т. О. Метельова // Концептуальні проблеми розвитку української культури у світлі підготовки і проведення Року культури в 2012 році як року культури та відродження музеїв в Україні. – К.: НАКККіМ, 2011. – С. 116–119.
11. Многоликая глобализация / Под ред. П. Бергера и С. Хантингтона; пер. с англ. В. В. Сапова. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 379 с.
12. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. – К.: СИНТО, 1993. – 191 с.
13. Тишков В. Реквием по этносу: исследования по социально-культурной антропологии / В. Тишков. – М.: Наука, 2003. – 544 с.
14. Appadurai A. Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy / A. Appadurai / Theory, Culture, Society. – London, 1990. – Vol. 7 (№ 2-3). – P. 295–310.
15. Inglehart R. Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies / R. Inglehart. – N.-J.: Princeton University Press, 1997. – 453 p.
16. Robertson R. Globalization or Glocalisation? / R. Robertson // Globalization: Critical Concepts in Sociology. – N.-Y., 2003. – Vol. 3. – 332 p.

17. Rosenau J. N. 'Fragmegrative' Challenges to National Security in Heyns Terry (ed) Understanding U.S. Strategy / J. N. Rosenau. – Washington: National Defence University, 1983. – P. 65–82.
18. Sapir E. In Language, Culture and Personality / E. Sapir // Mandelbaum D. G. (ed.) Selected Writings of Edward Sapir. – Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1949. – 617 p.

References

1. Balibar, E. (2003). Rasa, naciya, klass. Dvumyslennye identichnosti. Moskow: "Logos-altera" [in Russian].
2. Benxabib, S. (2003). Prityazaniya kultury. ravenstvo i raznoobrazie v globalnuyu eru. V.I. Inozemcev (Ed.). Moskow: "Logos" [in Russian].
3. Bochkovskij, O. (1992). Vstup do naciologii. Myunxen: "Utgı" [in German].
4. Bromlej Yu. (2008). Ocherki teorii etnosa. Moskow: "Lki" [in Russian].
5. Brubejker, R. (2012). Etnichnost bez grupp. (I. Borisova, Trans). Moskow: "Vysshaya shkola ekonomiki" [in Russian].
6. Giddens, E. (2004). Nestrimnij svit: yak globalizaciya peretvoryue nashe zhittya (N. P. Polishhuk, Trans). Kiev: "Alterpres" [in Ukrainian].
7. Kremen, V. G., & Tkachenko V. (2013). Identichnist u dobu globalizaciї. Kiev: "Znannya" [in Ukrainian].
8. Metelova, T. O. (2011). Nacionalna identifikaciya v ukraїnskomu ta evropejskomu vimirax. Kontekst mizhnarodnix vidnosin, 118-129 [in Ukrainian].
9. Metelova, T. O. (2010). Kultura globalizovanogo svitu: na shlyaxax zberezheniya plyuralizmu. peredmova do monografii. Z. O. Bosik "Rodinna obryadovist: transformaciya ta arhetipovi motivi vesilnoi obryadovosti serednoi naddnipyanshhini, 4-12 [in Ukrainian].
10. Metelova, T. O. (2011). Samoidentifikaciya ukraїnciv: kulturnij i socialnij vimiri. Proceeding from MIIM'11: IX kulturologichni chitannya pam'yati volodimira podkopaeva "konceptualni problemi rozvitku ukraїnskoї kulturi u svitli pidgotovki i provedennya roku kulturi v 2012 roci yak roku kulturi ta vidrodzhennya muzeiv v Ukraїni". (pp. 116-119). Kiiv: "Nakkkim" [in Ukrainian].
11. Berger, P. (Eds.). (2004). Mnogolikaya Globalizaciya. Moskow: "Aspekt press" [in Ukrainian].
12. Potebnya, A. A. (2004). Mysl i yazyk. Kiev: "Sinto" [in Ukrainian].
13. Tishkov, V. (2003). Rekviem po etnosu: issledovaniya po socialno-kulturnoj antropologii. Moskow: "Nauka" [in Russian].
14. Appadurai, A. (1990). Disjuncture and difference in the global cultural economy. Theory, culture, society, 2, 295-310 [in England].
15. Inglehart, R. (1997). Modernization and rostmodernization: cultural, economic, and political change in 43 societies. New York: "Princeton university press" [in USA].
16. Robertson, R. (2003). Globalization or glocalisation? New York: "University press" [in USA].
17. Rosenau, J. N. (1983). Fragmegrative challenges to national security in heyns terry. National defence university, 65-82 [in USA].
18. Sapir, E. (1949). In language, culture, and personality. Berkeley and Los Angeles: "University of California press" [in USA].